

НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ҰЙЫМНЫҢ ЕСЕП САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҮШІН АНАЛАЛИТИКАЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ МАҢЫЗЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Бейсенбай Қуат Сұлтанмахмұтұлы

president.101@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр – Сұлтан , Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Л.П. Молдашбаева

Нарықтық экономика, рыноктық экономика, базарлы экономика – еркін кәсіпкерлік, өндіріс құрал-жабдығына меншік нысандарының көптігі, нарықтық баға белгілеу, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы шарттық қатынастар, мемлекеттің шаруашылық қызметке шектеулі түрде араласуы қағидаттарына негізделген экономика, яғни тауарлар мен қызметтерді өндіру, бөлу, оны бағдарламалау және реттеу саласы нарықта біріктірілетін экономика. Нарықтық экономикадағы есеп саясатын қарастыра кетсек есеп саясаты ұғымы екі жағдайда; біріншісі - мемлекеттік және қоғамдық ұғымдардың белгілеген есеп саясаты, екіншісі ұйымдардың ішкі есеп саясаты болып ажыратылады. Ендігі жерде біздер ұйымдарда жасалынып, қалыптасатын ұйымдардың ішкі есеп саясатының мәселелерін қарастырамыз. Бухгалтерлік есеп принциптері бойынша кәсіпорынның есеп саясаты ұйымның бухгалтерлік есепті жүргізу әдістері мен тәсілдерінің жиынтығын, яғни алғашқы бақылау, құндық өлшеу, ағымдағы топтау мен шаруашылық (жарғылық және басқа) қызметтің фактілерін жинақтап қорытындылау жолдарын айтамыз. Бухгалтерлік есепті жүргізу әдістеріне шаруашылық қызмет фактілерін топтау мен бағалау әдістері, активтердің құнын есептеу, құжат айналымын қабылдауды ұйымдастыру, түгендеу (инвентаризациялау), бухгалтерлік есепшоттарын қолдану әдістері, бухгалтерлік есептің тіркелім жүйесі, мәліметті өндеу мен басқа да сәйкес әдістер мен амалдар кіретінін білеміз [1].

Нарықтық бағдарлау жолы бойынша елдің реформалануына қарай қаржылық басқару жекелеген кәсіпорынмен қатар, тұтастай алғанда экономиканы басқаруда өсіп келе жатқан рөл атқарады. Бұл жағдайда кәсіпорын деңгейінде қаржыны басқару неғұрлым маңызды мәнге ие болады. Шаруашылық тәжірибені талдау қаржы мәселелері қазіргі уақытта шаруашылық жүргізуші субъектілердің экономикалық жағдайын күрделендіретін аса өткір проблемалардың бірі болып табылатынын куәландырады. Өкінішке орай, көптеген отандық кәсіпорындар объективті себептер бойынша тактикалық және стратегиялық қаржылық даму мәселелерімен шындап айналыспайды деп айтуға тура келеді. Өндірістік және қаржылық бағдарлардың өзара байланысы мен өзара тәуелділігі ғана шаруашылық жүргізуші субъектілер негізделген басқарушылық шешімдерді әзірлеу мүмкіндігін алады [2].

Алайда, есепке алу жұмысының қандай да бір учаскесі бойынша есептің оңтайлы нұсқасын таңдау рәсімі жеткіліксіз пысықталған: жергілікті жерлерде, әдетте, бухгалтерлік есепті жүргізудің дәстүрлі тәсілдері мен техникасынан ауытқу өте қиын болып отыр. Оңтайлы есеп саясатын қалыптастыру проблемасы қалыптасқан жағдайда әрбір кәсіпорынның алдында өте өткір тұр. Нарық жаңа резервтерді де, кәсіпорын алдында тұрған проблемалардың жаңа шешімдерін де тұрақты іздестіруге алып келеді. 30-шы жылдардың несие реформасынан бастап 90-шы жылдардың басына дейін елдегі есеп саясатын мемлекет айқындап отырғанын білеміз. Әрбір кәсіпорын үшін жеке есеп саясаты материалдық және қаржылық мүмкіндіктерді барынша тиімді пайдалануға, нақты кәсіпорынның стратегиясы мен тактикасына сәйкес нарықтық конъюнктураның өзгерістерін ескере отырып, құралдармен маневр жасауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Есеп саясаты-осы нақты кәсіпорын үшін ең қолайлы есеп нұсқаларын таңдау мүмкіндігі ретінде және таңдау еркіндігі ретінде нарықтық жағдайларда шаруашылық жүргізуші субъект қызметінің

ажырамас жағдайын анықтайды. Кәсіпорынның есеп саясатын қалыптастыру бойынша басқарушылық шешімдерді таңдауды негіздеу үшін маңызды буыны есепке алу-аналитикалық қамтамасыз ету жүйесі болып табылатын ақпараттық қамтамасыз ету қажет.

Зерттеудің негізгі мақсаты нарықтық жағдайда кәсіпорынның оңтайлы есеп саясатын қалыптастырудың аналитикалық негіздеуі бойынша нақты әдістемелік аппаратты әзірлеу болып табылады. Есеп саясатын қалыптастыру міндеті көп критериялы болып табылады. Ғалымдардың пікірінше, есеп саясатын таңдау негізінде пайданың, салық аударымдарының, қаржылық тәуекелдің ұтымды үйлесімі, басқару шешімдерін қабылдау кезінде пайдаланылатын есептік және есептік деректердің талдаушылықтары болуы тиіс. Осы зерттеудің тақырыбы көптеген ресейлік кәсіпорындардың қаржылық жағдайын тұрақтандырудың және ел экономикасындағы дағдарысты құбылыстарды еңсерудің маңызды қажеттілігі болып табылады. Осыған байланысты дағдарыстық құбылыстарды алдын ала болжауға және жұмсартуға, қаржылық тәуекелдерді төмендетуге, дағдарыс кезеңінде жұмыс істеп тұрған кәсіпорынды тұрақтандыруға ықпал ететін қаржылық сауықтыруға бағытталған дағдарысқа қарсы есеп саясатын әзірлеу маңызды мәнге ие болады.

Зерттеу барысында келесі маңызды міндеттер шешіледі:

- бухгалтерлік есеп жүйесіндегі және ұйымды басқару жүйесіндегі есеп саясатының орны мен рөлін анықтау;
- есеп саясатын қалыптастыру және ашу саласындағы қолданыстағы нормативтік құжаттарға талдау жүргізу;
- есеп саясатын қолдану және ашу тәжірибесін жинақтау және талдау;
- есеп саясатын жіктеу және бағалау, салыстыру және таңдау тұжырымдамасын әзірлеу;
- дағдарысқа қарсы есеп саясатының нұсқаларын талдау және таңдау;
- есеп саясатын қалыптастырудың талдамалық негіздемесі бойынша нақты әдістемелік аппаратты әзірлеу.

Есеп саясатын таңдауды кешенді жүйелік тәсіл шеңберінде модельдер кешенін қолдана отырып және салық салу жүйесіндегі өзгерістер сценарийлерін, тапсырыстар мен пайда портфелін әзірлей отырып жүзеге асырған жөн деп ойлаймын.

Зерттеудің жаңалығы осы диссертациялық жұмыста алғаш рет есеп саясатының аналитикалық негіздемесінің жүйесін кешенді зерттеу жүзеге асырылғанын көрсетеді. Қалыптасқан шаруашылық жағдайға, ұйымның экономикалық даму стратегиясы мен тактикасына сәйкес есеп саясатын таңдау әдістемесі мен салыстырмалы бағалау жолдары ұсынылды.

Жүргізілген зерттеудің әдіснамалық негізі танымның диалектикалық әдісі болып табылады. Зерттеу барысында ресейлік кәсіпорындардың қызметін реттейтін заңнамалық және нормативтік актілер, бухгалтерлік есеп бойынша нұсқаулық материалдар, есеп және аудит бойынша халықаралық стандарттар, отандық және шетелдік экономистердің еңбектері, ресейлік кәсіпорындардың статистикалық есеп беру және жарияланатын қаржылық есеп беру деректері, аудиторлық тексерулердің нәтижелері, мерзімді басылымдар пайдаланады.

Ұйымның есеп саясатын таңдауы мен негіздеуіне келесі негізгі факторлар әсер етеді:

- меншік нысанымен құқықтық-ұйымдастырушылық нысаны (жауапкершілігі шектеулі серіктестік, ашық акционерлік қоғам, жабық акционерлік қоғам, өндірістік кооператив және тағы басқа);
- салалық қызметтің түрі (өнеркәсіп, құрылыс, сауда, көлік, ауыл шаруашылығы және тағы басқа);
- қызметінің көлемі, жұмысшылары мен қызметкерлерінің орташа тізімдік саны және тағы басқа);
- салық салу жүйесімен арақатынасы (әр түрлі салық түрлері бойынша жеңілдіктер немесе салық төлеуден босату, салық мөлшері және тағы басқа);

- қаржы-шаруашылық қызметін дамыту стратегиясы (ұйымның экономикалық дамуының ұзақ мерзімдік перспективасының мақсаттары мен міндеттері, инвестициялардың жұмсалыу бағыты, келешектегі (перспективалық) мәселелерді шешудің тактикалық тәсілдері);
- ұйымның ақпараттық қамсыздандыру жүйесі (оның тиімді әрекетіне қажетті барлық бағыттары бойынша);
- материалдық базасының болуы (компьютерлік техника мен басқа да оргтехника жабдықтарымен қамсыздандырылуы, бағдарламалық- әдістемелік қамсыздандыру және тағы басқалар);
- кәсіпорындағы бухгалтерлік мамандарының (қаржы бөлімі қызметкерлерінің) біліктілігі және басшылардың экономикалық батылдылығы, ынталылығы мен тапқырлық деңгейі [3].

Кез келген ұйымның өзінің қызметін іске асыру үшін таңдап бекіткен есеп саясаты толықтылық, уақыттылық, сақтық, қарама қайшылықсыздығы мен орындылық талаптарына сай болу қажет. Көрсетілген талаптардың әрқайсының мазмұнын қарастырайық.

Толықтылық. Кәсіпорынның таңдап алған есеп саясаты оның есептеу жолын толық қамтамасыз етуі керек.

Уақыттық. Кәсіпорынның шаруашылық әрекетінің фактілері бухгалтерлік есеп пен беруде уақытында көрініс табуы қажет. Ешқандай операциялар бухгалтерлік есеп шоттарында тіркеу барысында кешіктірілмейді немесе орындалмай тұрып есепке алынбайды.

Сақтық. Қолданылатын есеп әдістері бухгалтерлік есепке алынуға тиісті кірістер мен табыстарға қарағанда, жасырын резервтердің жасалуына жол бермей, шығындар мен міндеттемелерді айқын бейнелеуге дайын болуды қамтамасыз ету керек, яғни есепке алынған немесе алуға нақтылы мүмкіндік (кепілдік) бар болатын кірістер алынады.

Қарама-қайшылықсыздығы. Есептің таңдалынған әдістері әр айдың соңғы күнтізбелік күніне айналымның талдамалық есебі мен шоттар бойынша қалдықтардың синтетикалық есеп мәліметтерінің теңдігін қамтамасыз етіп отыруы қажет.

Орындылық. Кәсіпорынның есеп саясаты бухгалтерлік есепті орынды және үнемді жүргізуді қамтамасыз етуі керек [4].

Ұйымның есеп саясаты-бухгалтерлік есеп әдісін іске асыру ережелерінің жиынтығы, ол есеп жүргізуден барынша жоғары тиімділікті қамтамасыз етеді. Есеп саясаты - ұйымдағы есепке алу ережелерін белгілейтін негізгі құжаттардың бірі. Есепші есеп саясатын әзірлейді және оның бұйрығы немесе нұсқауы бойынша ұйым басшысын бекітеді. Есеп саясатында қолданыстағы заңнамаға сәйкес көп өзгермелі түрде шешілетін мәселелерді ғана көрсету керек. Мысалы, егер ұйымның негізгі активтері бар болса, онда қандай әдіс негізінде оларды амортизациялайтыныңызды анықтау қажет. Қазіргі жағдайда компания басшыларының қойған мақсаттарына байланысты, қалыптасқан қаржы нәтижесінің құны өсуі мен азаюы жағынан әртүрлі болуы мүмкін. Шығындардың өзіндік құнына кіргізу мерзімдері, шығындардың мәнін анықтауға арналған тәсілдер, шығындарға енгізілген көздер есебінен қорлар мен резервтерді қалыптастыру иелері арасында бөлінетін әлеуетті қаржылық нәтижені елеулі түрде төмендетуі мүмкін. Бұл ұйымды дамытуға қаражатты толықтыру мақсаттарына қызмет етуі мүмкін. Сонымен қатар, осыған ұқсас жағдайда әрекет ете отырып, бірақ есеп саясатының өзге нұсқасын таңдап, егер, мысалы, осы кезеңде инвесторларды тарту, несие алу басым болып табылса, кері нәтижеге қол жеткізуі мүмкін. Әрбір кәсіпорынның таңдап алынған есеп саясаты болуы тиіс. Есеп саясатын іс жүзінде қолдану ауқымы өте кең, әсіресе қаржылық есептілік арқылы Бухгалтерлік есеп деректерін сыртқы пайдаланушылар үшін ашу бөлігінде. Кәсіпорындар жоғары тұрған ұйымдардың, салық органдарының, аудиторлық фирмалардың және басқа да қаржылық – бухгалтерлік ақпаратты пайдаланушылардың тексерулеріне жатады. Бірінші кезектегі тексеруге ұшырайтын негізгі құжаттардың бірі кәсіпорынның қабылданған Есеп саясаты болып

табылатындықтан және әрбір кәсіпорында ақпараттың жеткіліксіздігіне байланысты осындай немесе осындай құжат бар емес болғандықтан, бұл жұмыстың мақсаты: «Есеп саясаты» ұғымын ұсыну, оның мәні мен маңызын ашу, сондай-ақ есеп саясатының мазмұнын анықтау болып табылады. Бұдан басқа, сауатты жасалған есеп саясаты қандай да бір себептермен өз басшыларымен тікелей байланыса алмайтын фирманың бухгалтерлеріне, экономистеріне, талдаушыларына көмектесуі тиіс, компанияның жалпы және олардың жұмыс учаскелерінде салықтық және бухгалтерлік есепті ұйымдастыру мен жүргізудің жалпы стратегиясын анықтау қажет. Есеп саясатының ережелері оларға есептік және есептік деректерді көрсетудегі қателер мен қайшылықтарды болдырмауға, ұйымды корпоративтік рухпен басқарудың барлық деңгейлерін енгізуге көмектесуі тиіс.

Осылайша, зерттеу нысаны болып табылады есеп саясаты туралы, ал объектісі – бухгалтерлік есепке алу жүйесі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Тайгашинова К.Т. Основы бухгалтерского учета: Учебник /К.Т.Тайгашинова: – Алматы: Экономика, 2017. - 202с.
2. Назарова, В. Л. Бухгалтерский учет [Текст]: учебное пособие / В. Л. Назарова. - 2-е изд., испр. - Алматы: Алматы кітап, 2016. - 624 с.
3. Нурхалиева Д.М. Бухгалтерский учет: учебное пособие/Нурхалиева Д.М., Алибекова Б.А. – Алматы. Издательство Эверо, 2016.
4. Финансовый учет: учебник / [В.Г. Гетьман и др.]; под общ. ред. В.Г. Гетьмана. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 783 с.